

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.1-2.6>

Попова А. О.,

кандидат юридичних наук, науковий працівник
Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи
ORCID: 0000-0001-5558-0142

ПРОБЛЕМИ ЗАБРУДНЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ: ЕКОЛОГО-ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

PROBLEMS OF POLLUTION OF LAND RESOURCES: ENVIRONMENTAL AND LEGAL INTERPRETATION

Російська воєнна агресія проти України ще більше загострила проблеми попередження та ліквідації наслідків забруднення земельних ресурсів. Земля як основне національне багатство перебуває під особливою охороною держави, а чинна правова система орієнтована на демократичні принципи і позитивну структуру взаємодії держави з особистістю, визначивши у тому числі Український народ суб'єктом права власності на землю та інші природні ресурси. Земля як основне національне багатство – це розташована над надрами в межах державних кордонів частина земної поверхні з родючим шаром ґрунту, який використовується для виробництва з метою забезпечення потреб та інтересів кожного громадянина і всього Українського народу. В юридичній літературі запропоновано розглядати правову форму охорони земель в Україні від забруднення та псування як явище, що закріплене у правовій формі, має обов'язковий характер, сприяє реалізації правових вимог, приписів, повноважень, заходів, діяльності щодо збереження якісного стану земель та має відповідний вплив на вирішення проблем охорони земель від забруднення та псування. Саме тому сьогодні з врахуванням масштабних забруднень земель у результаті російської воєнної агресії в Україні заслуговують на увагу пропозиції про визначення проблеми забруднення земель самостійним правовим явищем, якому притаманні певні особливості правового регулювання, та внесення відповідних змін до Земельного кодексу України, прийняття Законів України «Про консервацію земель», «Про особливо цінні землі», що особливо важливо з врахуванням того, що найзначніший аграрний потенціал земель зосереджений саме у тих областях України, які стали територією воєнних дій або постраждали від масованих обстрілів, зокрема в Одеській, Дніпропетровській та Харківській областях. Ці проблеми має враховувати нова екологічна політика України, яка має формуватися і реалізовуватися з врахування права людини на сприятливе довкілля, широкомасштабних забруднень земель внаслідок російської воєнної агресії та вимог європейської інтеграції України.

Ключові слова: екологічні права людини, право власності Українського народу на землі, забруднення земель, відновлення та охорона забруднених земель, захист права людини на сприятливе довкілля.

Russian military aggression against Ukraine further aggravated the problems of preventing and eliminating the consequences of land pollution. Land as the main national wealth is under the special protection of the state, and the current legal system is focused on democratic principles and a positive structure of interaction between the state and the individual, including defining the Ukrainian people as the subject of ownership of land and other natural resources. Land as the main national wealth is a part of the earth's surface located above the subsoil within state borders with a fertile layer of soil, which is used for production in order to ensure the needs and interests of every citizen and the entire Ukrainian people. In legal literature, it is proposed to consider the legal form of land protection in Ukraine from pollution and deterioration as a phenomenon that is fixed in legal form, has a mandatory nature, contributes to the implementation of legal requirements, prescriptions, powers, measures, activities to preserve the quality of land and has a corresponding impact on solving the problems of land protection from pollution and deterioration. That is why today, taking into account the large-scale pollution of land as a result of Russian military aggression in Ukraine, proposals to define the problem of land pollution as an independent legal phenomenon, which is characterized by certain features of legal regulation, and to make appropriate changes to the Land Code of Ukraine, to adopt the Laws of Ukraine "On Conservation lands", "About especially valuable lands", which is especially important considering that the most significant agricultural potential of lands is concentrated in those regions of Ukraine that have become the territory of military operations or suffered from massive shelling, in particular in the Odesa, Dnipropetrovsk and Kharkiv regions. These problems must be taken into account by the new environmental policy of Ukraine, which must be formed and implemented taking into account the human right to a favorable environment, large-scale land pollution as a result of Russian military aggression, and the requirements of Ukraine's European integration.

Key words: environmental human rights, Ukrainian people's ownership of land, land pollution, restoration and protection of contaminated land, protection of the human right to a favorable environment.

Відповідно до статті 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (стаття 14 Основного Закону) [1]. Чинна в нашій країні правова система побудувала законні основи державності, орієнтовані на демократичні принципи, і сформувала позитивну структуру взаємодії держави з особистістю, визначивши у тому числі Український народ суб'єктом права власності на землю та інші природні ресурси [10–12].

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [9].

Тому, у контексті здійснення права власності на землю Українського народу, учені стверджують, що земля як основне національне багатство – це розташована над надрами в межах державних кордонів частина земної поверхні з родючим шаром ґрунту, який використовується для виробництва у сільському господарстві абсолютної і додаткової вартості, що має розподілятися між сільським господарством, промисловістю і державою через приватну і суспільну форми власності за об'єктивним природним законом прогресивного економічного розвитку суспільства, що забезпечує збереження і підвищення родючості ґрунту, відновлення людської праці і розширення відтворення капіталу з метою забезпечення потреб та інтересів кожного громадянина і всього Українського народу [2, с. 34].

Важливо звернути увагу на те, що фактичне здійснення прав людини залежить від великої кількості різних факторів, а також соціальних, політичних і юридичних подій. Вони спрямовані на реалізацію, охорону і захист, і паралельно є гарантії прав індивідуума.

На поточному рівні розвитку суспільства допускається і, в більшості випадків, переважає безперервний розвиток механізм реалізації та захисту прав особистості. Пов'язано це з тим, що дотримання гарантій прав людини, в тому числі екологічних прав, займає особливе місце в правовому порядку нашої країни. Результативне дотримання прав може бути успішно реалізовано за допомогою діяльності державних інститутів в умовах правової держави.

Земельні ресурси – не тільки частина земельного фонду, що використовується в аграрному

виробництві, а ще також природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва. За дослідженнями В. І. Семчика нормативне встановлення правового режиму земель як принцип, спрямований на правове забезпечення раціонального та ефективного використання всіх земель України, виходить із того, що саме землі є найціннішим надбанням Українського народу, яке перебуває під особливою охороною держави [3, с. 280–293].

В юридичній літературі запропоновано розглянути правову форму охорони земель в Україні від забруднення та псування як правове явище, що закріплене у правовій формі, має обов'язковий характер, сприяє реалізації правових вимог, приписів, повноважень, заходів, діяльності щодо збереження якісного стану земель та має відповідний вплив на вирішення проблем охорони земель від забруднення та псування [4, с. 20].

Слід визнати, що однією із головних екологічних проблем сьогодні є погіршення стану земельних ресурсів [7]. За історичний час внаслідок прискореної ерозії, дефляції та інших негативних процесів людство втратило майже 2 млрд. га продуктивних земель. Опустелення загрожують території площею 4,5 млрд. га, на якій проживає близько 850 млн. осіб [6]. Пустелі інтенсивно поширюються (до 5–7 млн. га на рік) у тропічних районах Африки, Азії і Америки. Швидкість зникнення лісів становить 6–20 млн. га на рік. Загострення проблеми попередження і охорони земель від забруднень набуло катастрофічного характеру в умовах широкомасштабної російської воєнної агресії проти України, у результаті чого виявилися замінованими майже 160 тис. гектарів землі, затоплені величезні території після зруйнування російською армією греблі на Каховському водосховищі, значні території України забруднені рештками воєнної техніки та боєприпасів.

Саме тому заслуговують на увагу пропозиції про визначення проблеми забруднення земель самостійним правовим явищем, якому притаманні певні особливості правового регулювання, про внесення відповідних змін до Земельного кодексу України, прийняття Законів України «Про консервацію земель», «Про особливо цінні землі» [5, с. 17]. Ці пропозиції особливо важливі з врахуванням того, що найзначніший аграрний потенціал земель зосереджений саме у тих областях України, які стали територією воєнних дій або постраждали від масованих обстрілів, зокрема в Одеській, Дніпропетровській та Харківській областях.

У зв'язку з цим існування вищезгаданої можливості залежить від функціонування великої структури гарантій, що володіють реальними умовами для їх здійснення. Також важливо здійснення заходів з правової охорони техногенно забруднених земель, які класифікуються за розробленими критеріями, а

для вдосконалення чинного законодавства України в частині врегулювання відносин щодо правового режиму техногенно забруднених земель необхідно розробити спеціальний закон «Про правовий режим відновлення, використання і охорони техногенно забруднених земель», в якому слід закріпити наступні положення: поняття, види техногенно забруднених земель, особливості використання окремих територій техногенно забруднених земель; основні засади, органи та порядок здійснення функцій державного екологічного управління техногенно забрудненими землями; охорона техногенно забруднених земель; поняття і види правопорушень у сфері використання та охорони техногенно забруднених земель; види юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони техногенно забруднених земель [7, с. 20]; класифікація техногенно забруднених земель (з врахуванням особливостей воєнних дій та їх наслідків).

Однак слід зазначити, що за останні десятиліття в нашій країні не приділялося необхідної уваги дотриманню нормативних правових актів з охорони навколишнього середовища. Більш того, негативний вплив промислових підприємств на довкілля помножений негативним впливом війни, створює ймовірність істотного погіршення компонентів навколишнього середовища і загроз.

При цьому слід враховувати обов'язки держави, які випливають із сучасного розуміння словосполучення «права людини», яке сформувалося на часовому етапі, коли до компонентів довкілля ставилися як до нескінченно існуючим і перешкоди на шляху до здійснення екологічного благополуччя людини були відсутні, а у фундаментальних міжнародних правових документах ХХ століття в сфері прав людини не було норм, що регламентують екологічні права, в тому числі права на сприятливе навколишнє середовище. Наприклад, у Загальній декларації прав людини і громадянина 1948 року, в Статуті ООН, в Міжнародних пактах про права людини 1966 року не міститься словосполучення «право на сприятливе навколишнє середовище», проте зазначається про взаємозв'язок між якістю умов життя і якістю навколишнього середовища.

Право на сприятливе навколишнє середовище вивчається відокремлено від права на достовірну екологічну інформацію та права на відшкодування шкоди, яку заподіяно здоров'ю людини або його майну внаслідок екологічного правопорушення, які в сукупності іменуються екологічними правами.

Звісно ж, що право на належну інформацію про стан екології та право на відшкодування збитків, які заподіяно здоров'ю людини або її майну внаслідок екологічного правопорушення є гарантіями, які відкривають можливість більш ефективного захисту права на сприятливе навколишнє середовище.

Більш того, до однієї з важливих завдань по реалізації права на належну інформацію про стан довкілля, права на відшкодування шкоди, яку заподіяно здоров'ю людини або його майну внаслідок екологічних воєнних правопорушень відноситься, в головному до виконання заходів, спрямованих на дотримання і захист конституційного права кожного на сприятливе навколишнє середовище і має забезпечуватися у тому числі за рахунок відповідних санкцій на російську державу.

Вважаємо за необхідне звернути увагу, що список негативних явищ має право бути доповнений і вивчений докладніше з врахуванням російської війни проти України, оскільки дослідження даних явищ допомагає в боротьбі з їх виправлення, не виключаючи появу нових прав в сфері екології, а також кореспондуючих їм нових обов'язків.

Слід зазначити, що наукове пояснення права кожного на сприятливе навколишнє середовище взаємопов'язане з дослідженням і визначенням гарантій, які спрямовані на стимулювання дотримання і реалізації цього права громадянами з підтримкою держави. Аналізуючи положення Конституції, а також Закону України від 25.06.1991 року № 1264-ХІІ «Про охорону навколишнього природного середовища» [8] можна припустити, що в сфері охорони сприятливого навколишнього середовища вельми важливими, значними умовами (гарантіями) є право громадян на користування ресурсами природи, право на участь в заходах держави екологічного спрямування та право на обговорення питань, що стосуються сприятливого навколишнього середовища, право на звернення до публічних органи та в органи місцевого самоврядування.

З цією метою Україна має здійснювати на своїй території екологічну політику, спрямовану на відновлення та збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи [9], охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : за станом на 28.06.1996 / Верховна Рада України. Офіц. вид. К. : Парлам. вид-во, 1996. 118 с.
2. Носік В. В. Проблеми здійснення права власності на землю Українського народу : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2007. 34 с.
3. Семчик В. І. Правовий режим земель сільськогосподарського призначення. Земельне право: підручн. / За ред. В. І. Семчика, П. Ф. Кулинич. Київ, 2001. С. 280–293.
4. Оверковська Т. К. Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

5. Ришкова Л. В. Правове регулювання охорони та використання особливо цінних земель : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2010. 17 с.
6. Земельні ресурси // Словник-довідник з екології : навч.-метод. посіб. / уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапішина. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2013. С. 97.
7. Басай Р. М. Правовий режим техногенно-забруднених земель: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013.
8. Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-ХІІ/ <https://zakon.rada.gov.ua/go/1264>.
9. Костицький В. В. Екологічні права громадян як основа конституційного закріплення екологічної функції держави / В. Костицький. Малий і середній бізнес. 2011. № 1–2. С. 3–8.
10. V. Kostytsky, The concept of Ecological Law and its place in Legal System. «Problems of environmental and natural resources law development : collective monograph» / V. Kostytsky, G. Balyuk, V. Sydor, V. Yermolenko, etc. ; edited by Prof. V. Kostytsky. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020. 136 p.
11. V. Kostytsky, Sociological and Legal problems of formation of Ecological stste. «Problems of Environmental Law Theory : collective monograph» / V. Kostytsky, A.P. Getman, H.V. Anisimova, Y.A. Getman, etc. ; edited by Prof. V. Kostytsky. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020. 112 p.
12. Kostytsky Wasyl. Podzial wladzy w kontekście teologiczno-sociologicznego rozumienia prawa (eseje z sociologii prawa) /W. Kostytsky. Warszawa: Wydawca: Trybunal Konstytucyjny, 2023. 196 s.